

Çifte
Minareli
Medrese'nin
taç kapısı -
Sivas

men onun yanında en dıştaki çiçek demeti silmenin daha küçük ölçülerde bir benzeri ve onun yanında da iç içe geçmeli düzenlenmiş geometrik rozetlerden oluşan geniş bir kuşak yer almaktadır. Alt kısmı bitkisel motiflerle tezyin edilmiş olan bu geniş şeridin hemen yanındaki, yıldızlardan meydana gelen dar bir şerit bordür kuşaklarının iç sınırını teşkil eder ve yukarıda bu iki şerit arasında tek satırlı kitâbe yer alır. Mukarnaslı nişin üzerinde iç içe silmelerden oluşan kabartma bir sivri kemer bulunmakta ve bunun içinde girift bitkisel motifler, üzerinde ise satıhtan tamamen dışarı çıkmış üç boyutlu, ortadaki daha büyük üç palmet kabartması dikkati çekmektedir. Kapı açıklığı sivri kemerli olup giriş nişinin iki yan köşesindeki sütunçelerle aynı yüksekliktedir; bunların üstüne nişin üç tarafını döşeyen ve mukarnasların hemen altına rastlayan kitâbe kuşağı oturulmuştur.

Cephenin köşelerinde yer alan iki yuvarlak yarım pâyeye tam köşe kulesi olmayıp medresenin bitişiğindeki binalarla sınırlarını tesbit eden birer mimari unsurdur. Demet pâyeye şeklinde küçük yarım yuvarlak çubukların çevrelediği pâyelerin alt kısımlarında, içleri bitkisel motiflerle süslenmiş ve ters-düz sırasıyla dizilmiş üçgenler yer almaktadır. Üçgenlerin üzerinde girift rûmillerden oluşan geniş bir kuşak, onun üstünde

de bitkisel motiflerden oluşan bir kaval silme bulunmakta ve bu silme dikey yuvarlak çubukların üzerinde atlamalı olarak ve birer tezyinatsız çubuğun üzerinde çapraz yaparak bütün pâyeye yüzeyini dolaşmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

G. de Jerphanion, *Mélanges d'archéologie anatolienne*, Beyrut 1928, s. 80-81; R. Nazif — İ. H. Uzunçarşılı, *Sivas Şehri*, İstanbul 1928, s. 113-115; A. Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie*, Paris 1930-34, II, 151-152; E. Diez — O. Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1955, s. 69; Aptullah Kuran, *Anadolu Medreseleri*, Ankara 1969, I, 115-116; Suut Kemal Yetkin, *Türk Mimarisi*, Ankara 1970, s. 56-57; Metin Sözen, *Anadolu Medreseleri*, İstanbul 1970, s. 58-63; Ömer Bakırer, *Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı*, Ankara 1981, I, 454-458; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, s. 150; Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*, Ankara 1986, s. 23-26; Semra Ögel, *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, Ankara 1987, s. 61-68; Zeki Sönmez, *Anadolu Türk-İslâm Mimarisinde Sanaatçılar*, Ankara 1989, s. 270-273.

ÖZKAN ERTUĞRUL

ÇİFTE NAĞRA

Türk vurmali sazlarından nakkârenin iki tanesinin yan yana gelmesi suretiyle kullanılmasını ifade eden "çifte nakkâre" tabirinin halk ağzında aldığı şekil (bk. NAKKÂRE).

ÇİFTE SALÂ

(bk. SALÂ).

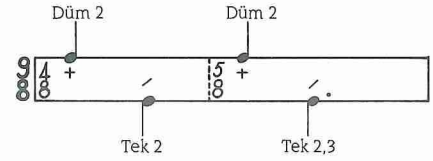
ÇİFTE SOFYAN

Türk müzikisi usullerinden.

Aksak usulünün, çok yürük olan (9/16'lık) mertebesinin yürüklüğü dolayısıyla özel bir kalıba girmesinden ibarettir. Bu kalıp, aksak usulünün ikinci ve üçün-

cü ile beşinci ve altıncı vuruşlarının birleştirilmesi suretiyle meydana gelmiştir. Usulün yürüklüğü, güfte taksiminde de aksaktan farklı bir uygulamayı gerektirir. Nota yazımında 9/16'lık olarak yazılması doğru ise de aksak usulü gibi 9/8'lik mertebede yazılması tercih edilmiştir.

Diğer hususlarda tamamen aksak usulü gibi olup (bk. AKSAK) şematik gösterilişi şöyledir:

BİBLİYOGRAFYA :

Özkan, *TMNCİ*, s. 596; Rauf Yektâ, *Türk Musikisi*, s. 111; Sadeddin Heper, "Türk Musikisinde Usuller", *MM*, sy. 345 (1978), s. 11.

İSMAİL HAKKI ÖZKAN

ÇİFTE VAV

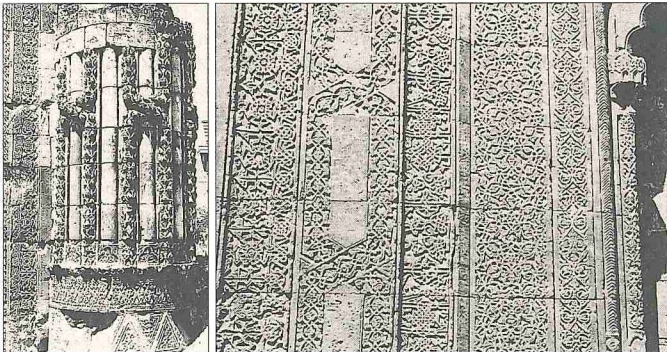
(bk. VAV).

ÇİFTLİK

Osmanlı toprak sisteminde ziraat yapılan belirli büyüklükteki araziye verilen ad.

Çiftlik Farsça "cuft > çift" ile Türkçe "+lık" ekinden meydana gelmiş olup bir çift öküzle sürülebilecek büyüklükteki toprak parçalarını ifade eder. Kelime bazan ek almaksızın sadece çift şeklinde de geçer. Balkanlar'da özellikle Slavlar'ın yaşadığı bölgelerde bu kelimenin karşılığı olarak "baştina" tabiri kullanılmıştır. Önceleri timar* sistemi çerçevesinde bir çiftçi aileye yetebilecek büyüklükte toprak birimi iken daha sonraları büyük ziraat işletmeleri ve mülkâneleri ifade eden bir anlam kazanmıştır. Ayrıca Osmanlılar'dan önceki devirlerde de çiftçinin temel toprak ölçü birimini oluşturmuştur.

Osmanlı arazi sisteminde bir çiftlik toprağın ölçüsü kanunnâmelerle tesbit edilmiş olup verim kabiliyetine göre 60-150 dönüm arasında değişirdi. Bu haliyle de timar, vakıf ve mülk topraklarda ziraat yapılan toprakların temel ünitesi özelliğini taşırdı. Reâyâ genel adıyla belirtilen müslüman ve gayri müslim köylüler ellerindeki bu çeşit toprak parçala-

Çifte
Minareli
Medrese'nin
köşe kulesiyle
taş süslemesinden
bir detay

ÇİFTLİK

rını tapu ile tasarruf edebilirler ve kar-şılığında tayin olunmuş vergiyi (çift resmi) elde ettikleri mahsulün vergileri (ösr) ile birlikte toprağın intifa hakkı (has, timar, vakıf veya mülk) kime verilmişse ona öde-mekle yükümlü olurlardı. Çiftçi-köylü-nün temel toprak birimi olduğundan çift-liğin parçalara bölünmesi yasaklanmış-tı. Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi çiftli-ğin bir bütün olduğunu, eğer parçalara ayrılırsa çift resmi alınmasının mümkün olamayacağını ve toprağın temel vasfını kaybedeceğini belirtmişti. Gerçekten de yapılan genel tahrirler sırasında parça-lanma sonucu orijinal şeklini kaybetmiş birçok çiftlik tesbit edilmiş ve bunlardan vergi alınamamıştı. Bu gibi parçalanmış çiftlikler tesbit edildiği ölçüde birleştirir-ler ve eski şekline döndürülmeye çalışı-lırdı. Ancak bir çiftçinin ölümü halinde geride kalan oğullarının ortak olarak o çiftliği tasarruf edebilecekleri, eğer iki oğlu kalmışsa çiftliğin bunlar arasında ikiye bölünebileceği kanun hükümlerin-de yer almıştı. Böylece çiftliğin veraset çerçevesinde yalnızca ikiye ayrılabilce-ği (nîm çift) anlaşılmaktadır. Bu gibi top-raklardan alınan vergi de bütün çiftlik-ten alınan verginin yarısıdır.

Reâyâ çiftliklerinin yanı sıra eski uy-gulamaların bir devamı olarak doğru-dan doğruya askerî zümrelerin ellerin-de de çiftlikler bulunuyordu. Bu kate-goriyi, özel bir askerî teşkilât içinde yer alan yaya-müşellem, doğancı çiftlikleri ve timarlı sipahilerin ellerindeki hassa çiftlikleri oluşturuyordu. Bunların reâyâ çiftliklerinden farkları raiyyet vergilerini ödememeleriydi. "Kılıç yeri" olarak da anılan hassa çiftlikleri ortaklık ve mu-kâtaa, yani bir çeşit toprak kiracılığı sis-temiyle timarlı sipahiler tarafından işle-tilirken yaya ve müşellem çiftlikleri ge-nellikle kendileri tarafından ekilip biç-ilirdi. Bu sonuncu gruba giren çiftliklerin orijinal ölçü ve karakterleri değiştiril-mez, genellikle "Mehmed yeri", "Ali ye-ri" gibi o yeri elinde bulunduran şahsın adıyla anılırdı. Zaman zaman sipahilerin kanunsuz olarak raiyyet çiftliklerini ken-di hassa çiftliklerine katmaya teşebbüs ettikleri de olurdu. Fakat XVI. yüzyılda bu gibi uygulamalara son verilerek si-pahilere ait hassa çiftliklerinin çoğu ra-iyyet çiftliği haline getirildi ve toprak sisteminin ıslahına çalışıldı. Bosna'daki hassa çiftliklerinin 1530'larda yeniden ele alınıp değiştirilmesi bunların ekil-memiş olması gerekçesine bağlandı.

Vakıf ve mülk topraklardaki çiftlikler de diğer çiftlikler gibi aynı ölçülere sa-hipti ve reâyâ tarafından ekilmekteydi. I. Bayezid ile II. Mehmed zamanlarında ve XVI. yüzyılda bu gibi çiftliklerin bü-yük kısmı timara çevrildi. Meselâ 1540'-ta Erzincan'da boş araziler timarlar ara-sında taksim edilirken birer şeyhin ida-resindeki her bir zâviyeye sadece bir çiftlik yer tayin edilmişti. Osmanlı padi-şahları XIV ve XV. yüzyıllarda köyleri ve ya çiftlikleri nüfuzlu şahıslara büyük ti-marlar şeklinde verebiliyorlardı. Bu gibi uygulamalarda çiftlik bir arazi ölçüsü değil padişah tarafından verilmiş bir şah-sî mülkü ifade edecek mahiyet kazan-mıştı. Meselâ Paşa sancağına ait 1455 tarihli bir defterde (M. Cevdet, *TD*, nr. O 89), aralarında saray hekimi Mehmed Şirvânî ve padişah hocası Seydi Ahmed'in de bulunduğu birçok önde gelen nüfuz-lu şahsiyete mülk timarların çiftlik ismiyle (ber-vech-i çiftlik) verildiği görülmekte-dir. Bu gibi çiftlikler doğrudan mülk ola-rak da (ber-vech-i mülkiyet) verildi. Bun-ların gelirleri ise genellikle şehirlerde yaşayan sahipleri tarafından toplu bir meblağ karşılığı kira yoluyla (mukâtaa) toplanır ve çiftlik sahibi tam teçizatlı bir askerî (eşkinçi) beslemek ve sefere göndermekle yükümlü bulunurdu.

Erken devirlerde bazı yeni açılmış zi-raat sahalarını doğrudan çiftlik adı al-tında askerî zümre mensuplarının beliri-li bir toplu meblağı hükümete ödemek suretiyle ellerinde tuttukları da görülmektedir. Bu gibi çiftliklere "mukâtaalı çiftlik" adı veriliyordu. Orta ve Kuzey Anadolu'da mülk ve yurt adlarıyla Os-manlı öncesi ileri gelen mahallî bey aile-lerinin mülkü olan bu çiftlikler de yine bir teçizatlı asker çıkarma yükümlülü-ğü bakımından aynı statüye tâbi idi. As-kerî zümre mensupları tarafından ekil-memiş arazilerde açılmış olan çiftlikler-den sadece öşür vergisi alınırdı. XVI. yü-z yılın sonlarında yeniçerilerin eline ge-çmiş olan bu gibi arazi parçalarının sayı-sı hızlı bir artış göstermişti. Bununla bir-likte XVI. yüzyılda genel uygulama mey-li askerî çiftliklerin raiyyet çiftliği haline getirilmesiydi; bunun da sebebi timar gelirlerinin büyük ölçüde raiyyet vergi-lerine dayanmasıydı.

Timar sisteminin çöküşü bütün geli-şmeleri tersine döndürdü. Özellikle 1595-1609 yılları arasındaki büyük sosyal çal-kantılar dönemi sırasında ve sonrasında raiyyet çiftliklerinin büyük kısmı ka-

pıkulu ve saray mensuplarının eline ge-çti; böylece mülk ve mukâtaalı çiftlik ola-rak verildiği eski dönemlere ait uygula-malar yeniden canlandı ve büyük ölçü-de yaygınlaşmış oldu. Aynı dönemde meydana gelen ve "büyük kaçgunluk" şeklinde anılan Anadolu köylülerinin yer-lerini yurtlarını terkedip dağılmaları ola-yı sonucu terkedilmiş olan birçok çiftlik, yeniçeri ve diğer askerî zümreler tara-fından tapu ile üzerlerine alındı. Çiftlik-lerin eyaletlerdeki zengin ve nüfuzlu şa-hısların elinde toplanması ise esas iti-bariyle mukâtaa sistemi sayesinde ger-çekleşmişti. Eskiden beri uygulanmak-ta olan mukâtaa sistemi, timar sistemi-nin bozulması sonucu timar toprakları-nın mukâtaa olarak oldukça yüksek fi-yatlarla zengin sivil şahıslara kiralanan-ması sebebiyle hızla yaygınlık kazandı. Bun-da birtakım idarî suistimaller de büyük rol oynamıştı. Giderek XVIII. yüzyılda bü-yük âyan veya ağa çiftlikleriyle mülkâ-neleri ortaya çıktı. Necâti Efendi, bu yü-z yılda birçok timarın eyaletlerdeki me-murlar, ehl-i örf ve âyan tarafından ele geçirildiğinden şikâyet edildiğini belirtir (*Sefâretnâme*, vr. 43^{a-b}). Bu yüzyılda bü-yük âyanın zaptettikleri yerler mukâta-alı arazilerdi ve çiftlik tabiri bu yüzyıl-dan itibaren büyük mülk veya zirai iş-letme anlamını kazanmaya başladı. Tan-zimat döneminde bu gibi büyük top-rakların dağıtılmasına teşebbüs edildiy-se de önemli bir başarı sağlanamadı; bu durum XIX. yüzyılda Balkanlar'daki köy-lü ayaklanmalarının ana sebebini teşkil etti. Cumhuriyet döneminde de büyük arazilerin ihtiyaç sahibi çiftçilere dağı-tılmasına dair kanunlar çıkarıldığı (1945, 1954) bilinmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

- İstanbul Belediye Ktp., M. Cevdet, *TD*, nr. O 89; Necâti, *Sefâretnâme*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2278, vr. 43^{a-b}; Barkan, *Kanun-lar*, tür.yer.; a.mlf., "Türk Toprak Hukuku ve Tarihinde Tanzimat", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 321-421; a.mlf., "Çiftlik", *İA*, III, 392-397; Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, An-kara 1943, tür.yer.; a.mlf., "The Emergence of Big Farms, Çiftliks: State, Landlords and Tenants", *Contributions à l'histoire économi-que et sociale de l'Empire ottoman*, Louvain: Peeters 1984, s. 105-126; a.mlf., "Osmanlılar'da Raiyyet Rüşümü" *TTK Belleten*, XXIII/92 (1959), s. 575-608; a.mlf., "Land Problems in Turkish History", *MW*, XIV (1955), s. 221-228; a.mlf., "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *TTK Belleten*, XXVIII/112 (1964), s. 623-649; a.mlf., "Çiftlik", *Eİ²* (İng.), II, 32-33.

